

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.97

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.4.17>

Павло Юрійович Данильченко,

Харківський національний університет внутрішніх справ (аспірант);

<https://orcid.org/0000-0001-5973-9414>,

e-mail: orlov1284@gmail.com

**ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ
СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

Статтю присвячено дослідженню особливостей детермінації кримінального радикалізму серед засуджених. Встановлено й обґрунтовано зв'язок цього кримінального феномена із групами чинників культурно-психологічного та організаційно-управлінського характеру. Охарактеризовано негативний вплив елементів кримінальної субкультури, факторів призонізації, деперсоналізації особистостей засуджених, професійної деформації персоналу установ виконання покарань, низької якості соціально-психологічної роботи із засудженими, недоліків у кадровій політиці, недостатньої ефективності управління у сфері розміщення засуджених, формалізму та низької якості діагностики й розподілу засуджених під час їх надходження до виправних колоній, помилок під час комплектування груп засуджених.

Ключові слова: кримінальний радикалізм, установа виконання покарань, засуджений, розміщення, кримінальна субкультура, професійна деформація.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Останні роки кримінально-виконавча система України зазнає позитивних змін у бік розширення прав і свобод засуджених, що загалом лягає в основу концепції гуманізації та адаптації умов відбування покарань до міжнародних стандартів [1, с. 14]. Водночас і досі відносно поширеними лишаються ті явища, що здатні чинити серйозну обструкцію реформуванню сектора кримінальної юстиції, зокрема в контексті виконання зобов'язань, взятих на себе Україною відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом¹. До таких явищ слід віднести кримінальний радикалізм. Його відтворення

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми

в установах виконання покарань, у тому числі серед засуджених до позбавлення волі, є істотним чинником, що перешкоджає ефективній реалізації державної кримінально-виконавчої політики, досягненню цілей покарання, а також сприяє зміцненню злочинних традицій, консолідації кримінального середовища через установи виконання покарань. Відтак протидія кримінальному радикалізму набуває важливого значення не тільки в аспекті протидії рецидивній злочинності, а і як комплексний фактор зміцнення правопорядку, зниження ефектів прizonізації.

Стан дослідження проблеми

Пенітенціарна злочинність неодноразово потрапляла до фокусу наукової уваги Є. Ю. Бараша, І. Г. Богатирьова, А. І. Богатирьова, В. В. Васиєвича, В. В. Голіни, А. Ф. Гули, А. В. Градецького, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, С. Ю. Замули, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, О. Г. Крикушенка, О. М. Костенка, Я. О. Ліховіцького, Д. І. Перепелиці, М. С. Пузирьова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, О. О. Шкути, О. В. Шкуратенко, О. Ю. Шостко, І. С. Яковець та ін. Окремо питання протидії кримінальному радикалізму на монографічному рівні були досліджені Н. Г. Масловою у праці «Протидія кримінальному радикалізму в Україні» [2]. Однак, незважаючи на значущість сформованого доробку для подальшого розвитку науки і практики протидії злочинності в установах виконання покарань, проблеми детермінації кримінального радикалізму серед засуджених до позбавлення волі не можна назвати достатньо розробленими. Існуючі доктринальні напрацювання стосуються або злочинності засуджених як такої, або кримінального радикалізму як такого, а тому не є специфікованими щодо особливостей детермінації радикалізму серед засуджених. У сукупності ці обставини виявляють вільні зони для наукового пошуку та зумовляють актуальність теми статті.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є надання характеристики особливостей детермінації кримінального радикалізму серед засуджених до позбавлення волі. Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*: 1) виявити фактори, що можуть негативно впливати на середовище засуджених та сприяти детермінації кримінального радикалізму; 2) описати виявлені фактори в категоріях кримінологічного дискурсу; 3) дати пояснення характеру зв'язків між виявленими, описаними факторами та проявами кримінального радикалізму серед засуджених.

державами-членами, з іншої сторони : від 27.06.2014 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 11.12.2022).

Наукова новизна дослідження

Вдосконалено: а) наукове положення про вплив ціннісно-світоглядних компонентів тюремного сегмента кримінальної субкультури на поширення кримінального радикалізму серед засуджених; б) знання про роль стратифікаційно-нормативних елементів кримінальної і тюремної субкультури в детермінації кримінального радикалізму серед засуджених; в) розуміння значення факторів призонізації та деперсоналізації засуджених у механізмі детермінації кримінального радикалізму. *Набули подальшого розвитку:* а) положення про вплив професійної деформації персоналу установ виконання покарань на поширення кримінального радикалізму серед засуджених; б) знання про організаційно-управлінські фактори кримінального радикалізму серед засуджених до позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу

Проблеми детермінації злочинності традиційно центрують предметне поле наукової кримінологічної уваги. І це є закономірним. Саме воно, це предметне поле, є опосередковуючим дослідницьким ланцюгом між формуванням інформаційних моделей злочинності, описом їх стану та прогнозуванням, теоретичним моделюванням, зрештою практичною протидією її відтворенню. Така гносеологічна та практико перетворююча роль знання про детермінацію й детермінанти злочинності зумовлена їх змістовною, сутнісною характеристикою. Так, під детермінацією злочинності в науці прийнято розуміти процес взаємодії різнорідних соціальних та природничих факторів (детермінант), що має своїм наслідком існування злочинності, її систематичне відтворення, появу новітніх її різновидів, форм прояву, негативних зміни у стані (зростання рівня, ускладнення структури, географії тощо). Кримінологічне вчення про детермінацію злочинності виходить із розуміння комплексності, системності, багаторівневості і безперервності процесу відтворення злочинності. При цьому самі детермінанти останньої зазвичай визначаються як явища і процеси, існування, дія (взаємодія) яких впливає на збереження, погіршення стану злочинності [3, с. 310].

У цьому контексті не є винятком і детермінація кримінального радикалізму в установах виконання покарань. Водночас варто розуміти, що цей різновид кримінальних практик не є винятковим чи специфічним із кримінально-правової точки зору, яка визначає і кримінологічну феноменологію. Йдеться про те, що кримінальний радикалізм у виправних колоніях є або сегментом агресивно насильницької злочинності засуджених або насильницькою злочинністю у сфері службової діяльності персоналу вказаних колоній. Цей сегмент представлений кримінальними правопорушеннями, передбаченими статтями 115, 121, 122, 391, 392 (серед засуджених), 127, ч. 2 ст. 365

(серед персоналу) КК України і деяким іншими. Загалом злочинність, що складається з указаних кримінальних правопорушень, загальні положення про їх детермінацію у вітчизняній криминології вже описані з високим ступенем деталізації. Тут варто згадати праці, зокрема монографічні, Є. Ю. Бараша, І. Г. Богатирьова, А. І. Богатирьова, О. М. Джужі, О. Г. Колба, Я. О. Ліховіцького, Д. І. Перепелиці, А. Х. Степанюка та інших учених. Саме тому в цій статті йтиметься про особливості детермінації кримінального радикалізму, які зумовлені тим, що природа цього феномена визначається не стільки об'єктивними, зовнішніми проявами (які, наголосимо, значною мірою досліджені, в тому числі на рівні багатьох узагальнених аспектів криминогенної детермінації), скільки внутрішніми, суб'єктивними. Кримінальний радикалізм – це не стільки специфічна дія, скільки суб'єктивно передзадана їй властивість, внутрішній зміст.

Виходячи з таких позицій, ми пропонуємо: а) акцентувати увагу саме на особливостях детермінації кримінального радикалізму, що гуртуватимуться на загальних закономірностях детермінації так званої пенітенціарної злочинності; б) розділити науковий опис та пояснення вказаних особливостей на дві умовні складові: серед засуджених до позбавлення волі та серед персоналу виправних колоній.

Особливості детермінації кримінального радикалізму серед засуджених до позбавлення волі виявляються у специфічній комбінації культурно-психологічних, організаційно-управлінських, правових факторів, що формуються в середовищі засуджених, особливих формально-неформальних (режимних, дисциплінарно-упорядкованих і позарежимних, неупорядкованих) системах соціальної діяльності у виправних колоніях. Тож важливо мати на увазі, що не лише змістовно-предметна характеристика відповідних криминогенних факторів має наукове та прикладне значення, а й їх комбінації, переплетіння, взаємопроникнення, що здатні виявляти неочікувані криминогенні ефекти.

Культурно-психологічні фактори кримінального радикалізму серед засуджених до позбавлення волі – група негативних явищ і процесів, що формуються в середовищах установи виконання покарань, мають ендогенне (внутрішньо середовищі чинники) чи екзогенне (негативні чинники впливу персоналу установ виконання покарань) походження, змістом яких є усталені в певних межах складові групової свідомості, дія яких детермінує кримінально-радикальні акції з боку засуджених. Важливо з'ясувати, що оскільки йдеться про детермінанти відносно масового соціально-правового феномена, яким є кримінальний радикалізм серед засуджених, остільки ж має йтися і про відповідні складники групової свідомості й пов'язані з ними практики, що можуть бути ідентифіковані як

криміногенні фактори. І ці складними проявляють себе не тільки у середовищі засуджених, а й серед персоналу установ виконання покарань, адже природа самого радикалізму – опозиція до наявного порядку (як формального, так і неформального, узвичаєного) і прагнення до його зміни.

У такому ж сенсі пропонується розуміти означену групу криміногенних факторів у загальній кримінологічній теорії. Так, Ю. В. Орлов зазначає, що культурно-психологічні фактори злочинності – група криміногенних чинників, що виявляється передусім у системних вадах суспільної свідомості. При цьому категорію «вади» слід, як видається, застосовувати з достатньою умовністю, адже будь-які складові трансперсональних, колективних психологічних, а тим більше культурних, утворень, якщо вони укорінилися у ній, є її нормою. При цьому сфера культурного, колективно-психологічного принципово не може бути виміряна, оцінена у форматі дихотомії «прорахунки/здобутки», «вади/переваги» тощо. Культура і ментальність – це історико-генетична даність [4, с. 140–141], параметри якої виявляють залежність від безлічі чинників співжиття значної кількості людей, природничих, кліматичних факторів, політичного режиму, побутової естетики, травматичного колективного досвіду тощо. Останні, трансформуючись у пластах індивідуальної та групової свідомості, набувають значення культурно-психологічних факторів, зокрема кримінального радикалізму серед засуджених до позбавлення волі.

О. В. Старков, досліджуючи злочинну поведінку засуджених у виправних колоніях, виділяв внутрішні та зовнішні умови, що сприяють розгортанню мотивації їх протиправної активності. До внутрішніх умов цієї активності він відносив генотип особистості, її життєвий досвід та навички здійснення тих чи інших протиправних діянь, готовність дотримуватися звичаїв і традицій злочинного світу, схильність до вчинення правопорушень, зокрема злочинів. До зовнішніх даних дослідник відносив вплив макросередовища (працівники виправних колоній, родичі, інші особи, які відвідують ці установи), мікросередовища (найближче оточення, яке складається із засуджених, з якими особа підтримує тісні контакти у виправній колонії) і засобів масової інформації. Усі вони в сукупності можуть чинити як позитивний, так і негативний вплив на засудженого, що зумовлює протиправність його поведінки (цит. за [5, с. 163]).

На думку І. В. Боднара, Д. Ю. Кондратова та С. Я. Яворської, серед найбільш значущих факторів для активізації протиправної діяльності засуджених у виправних колоніях можна виокремити такі: погіршення кримінологічних і соціально-психологічних характеристик спецконтингенту (зростання тяжкості скоєних кримінальних діянь, агресивності, людиноненависницьких установок тощо); складність

адаптації засуджених до позбавлення волі до життя в умовах виправних колоній (замкнений простір, повна регламентація і контроль над життєдіяльністю); відсутність у засуджених навичок взаємодії з іншими особами, засудженими до позбавлення волі; загострення різних суперечливих поглядів і суджень, обумовлених звичаями і традиціями кримінальної субкультури; схильність деяких засуджених провокувати оточення на конфлікти і вчинення правопорушень, зокрема кримінальних; помилки під час комплектування різних груп засуджених (загони, виробничі бригади, навчальні класи, розміщення у загонів корпуси тощо) без урахування тяжкості вчинених злочинів, національності, расових суперечностей і психічних відхилень; переконаність певної частини засуджених, що більшість дій працівників у виправних колоніях спрямовані на погіршення життя позбавлених волі осіб; недостатня корисна зайнятість засуджених у виправних колоніях, наявність надлишків вільного часу; носіння тюремної уніформи, що провокує ідентифікацію особистості зі злочинним середовищем [5, с. 163].

Із цією позицією цілком можна погодитись. Однак, знову ж таки, її справедливість стосується детермінації протиправної поведінки засуджених у цілому. Водночас вона недостатньо, як видається, специфікована щодо чинників саме кримінального радикалізму. У зв'язку із цим, враховуючи наявні напрацювання у кримінологічній науці, спираючись на отримані нами результати емпіричної частини цього дослідження (зокрема, експертні оцінки 92 працівників виправних колоній максимального, середнього та мінімального (із загальними умовами утримання) рівнів безпеки), можемо запропонувати декілька підгруп культурно-психологічних факторів кримінального радикалізму серед засуджених.

1. *Ціннісно-світоглядні елементи кримінальної та тюремної субкультури.* Загалом під тюремним сегментом кримінальної субкультури (пенітенціарна субкультура) прийнято розуміти сукупність духовних і матеріальних цінностей, які формують у засудженого певний стиль поведінки, в межах неформальних норм, правил, ідей, принципів, що суперечать спільній правовій культурі суспільства [6, с. 19]; особливу сферу життєдіяльності осіб в умовах повної ізоляції від суспільства, яка виявляється у кримінальній ідеології, специфічних, етичних нормах та цінностях, що формуються у засуджених під час відбування покарання [1, с. 17; 7, с. 32]. Як будь-яка субкультура, пенітенціарна є складноутвореним феноменом. Радикалізації ж середовища засуджених найбільшою мірою сприяють саме особливі компоненти ціннісно-світоглядної властивості, які визначають негативне ставлення до добровільної співпраці із представниками адміністрації установ виконання покарань. Відповідна комунікативна

заборона виходить з установки на опозицію до держави загалом та правоохоронних органів зокрема, на внутрішню консолідацію злочинного середовища та пряме чи непряме протистояння й особистісне протиставлення правоохоронним практикам, у тому числі щодо ресоціалізації в установах виконання покарань. Додаткова підстава існування цього елемента кримінальної і тюремної субкультури – забезпечення злочинних угруповань, груп засуджених негативної спрямованості від втручання з боку правоохоронних органів, проведення оперативно-розшукової діяльності через використання конфідентів із представників вказаних груп. Ці субкультурні компоненти обумовлюють кримінально-радикальну опозицію режимним обмеженням, діяльності адміністрації установи виконання покарань, спрямовану на реалізацію всього комплексу передбачених законодавством заходів із ресоціалізації засуджених.

2. *Стратифікаційно-нормативні елементи кримінальної та тюремної субкультури*, що визначають як саму систему соціально-статусної ієрархії у злочинному середовищі загалом та середовищі засуджених зокрема, так і механізми примусової ідентифікації, інклюзії до цієї системи. Обидва варіанти (інклюзивно-адаптивний та інклюзивно-деадаптивний) призонізації передбачають обов'язкову стратифікаційну інфільтрацію засудженого до соціальних структур кримінально-субкультурного ґтибу. У випадку безконфліктної інклюзії за наявності в засудженого предикатного тюремного досвіду, особистісного сприйняття та зовнішнього визнання відповідного статусу радикалізації особи відбувається за аналітичною схемою інклюзивного радикала (лідера, конформіста). Кримінальне опозиціонування здійснюється або щодо конкуруючих злочинних угруповань, або (що найчастіше) щодо адміністрації, персоналу установи виконання покарань. У протилежному випадку, при конфліктній інклюзії, кримінальний радикалізм спрямовується на середовище засуджених.

3. *Призонізація*, під якою прийнято розуміти процес соціально-психологічної адаптації особи, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі (або утримується у слідчому ізоляторі), до комплексу організаційно-управлінських, режимних, побутових, психологічних умов, що мають місце в установі виконання покарання, який має своїм наслідком формування стійких негативних морально-психологічних рис особистості у зв'язку з дією на неї обмежень, обумовлених режимом і самим змістом покарання, насильства (фізичного, психічного, психологічного, сексуального) з боку інших засуджених, ув'язнених, а також елементів кримінальної субкультури [8, с. 9]. У цьому ж контексті звертають на себе увагу і результати дослідження Д. О. Александрова, який наголошує, що більшості ув'язнених притаманні специфічні емоційні стани – недовірливість, підозрливість, тривожність,

дратівливості, збудливість, агресивність, а також пригніченість, почуття власної неповноцінності тощо. Це спричинено такими чинниками: 1) ізоляція від суспільства і розміщення у замкненому середовищі; 2) тотальна регламентація життєдіяльності і наявність жорстких санкцій за порушення, офіційних приписів, неформальних норм та правил поведінки. Кожна особа перебуває під подвійним контролем – адміністрації та мікросередовища засуджених, причому уявлення про «правильну поведінку» у них можуть бути діаметрально протилежними; 3) обмеження у задоволенні потреб, насамперед біологічних, та примусове втягнення до одностатевих соціальних груп [9, с. 18].

Отже, залежно від особливостей свого протікання призонізація на індивідуальному рівні прояву здатна детермінувати вельми широкий спектр негативних психологічних станів, процесів: від умовно нормальної адаптації до середовища засуджених, у тому числі через прийняття, підтвердження, посилення, відстоювання (зокрема, з використанням насильства, радикальних акцій) кримінально-субкультурного соціального статусу, аж до зворотного – фрустрації, депривації, соціально-психологічного відчуження та, як наслідок, підвищеної тривожності, а за нею й агресивності. Так формуються детерміновані призонізацією детермінаційні ланцюжки кримінального радикалізму серед засуджених.

4. *Деперсоналізація засуджених*, що, зокрема, виявляється на символічному рівні через: а) дію режимних вимог щодо носіння уніфікованого одягу; б) загонно-стройовий принцип організації життєдіяльності, барачні умови співжиття; в) дискурсивно-символічне позбавлення персоніфікованих атрибутів комунікації засудженого внаслідок присвоєння йому кримінально-субкультурного прізвиська, визначення ролі, статусу в середовищі засуджених тощо. Вище ми вже згадували позицію І. В. Боднара, Д. Ю. Кондратова та С. Я. Яворської, згідно з якою носіння тюремної уніформи провокує ідентифікацію особистості зі злочинним середовищем [5, с. 163]. Однак, на нашу думку, варто радше вести мову про деперсоналізацію як стирання особистісно-ідентичнісних характеристик, унікальних особистісних властивостей, що за нормальних умов мають знаходити своє відображення і у визнанні з боку інших, середовища, і у персоналізованому символізмі та відповідному ставленні до особи. Як слушно наголошує В. М. Дрьомін, перебуваючи у тюремних камерах, виправних установах, ув'язнені стають однаковими та називаються також однаково – «контингент» [10, с. 373]. Подібне узагальнення, розмивання ідентичності призводить до зниження особистісно-регулятивних функцій, почуття особистої відповідальності, послаблення ролі персональних диспозицій, натомість посилюються конформістські устремління, психологічна легкість підкорення авторитетові, лідеру як умови втягнення у групові прояви кримінального радикалізму серед засуджених.

5. *Професійна деформація персоналу установ виконання покарань*. Професійна деформація персоналу, як справедливо зазначає А. І. Богатирьов, у системі реформування кримінально-виконавчої системи України до європейських правил є надзвичайно актуальною проблемою. Наявні поширені практики негативного впливу професійно деформованого персоналу місць несвободи на молодого працівника, який ще не встиг професійно деформуватися. Саме вказаний фактор має розглядатися першим, оскільки фактично саме інші працівники установи є джерелом поширення деформацій свідомості, їх стимуляції та фіксації як елемента особистості молодого працівника, зокрема шляхом нав'язування певних негативних традицій і звичок (наприклад, стале вживання алкоголю після добового чергування, небажання займатися спортом, негативне ставлення до засуджених тощо) [11, с. 15]. У процесі професіоналізації персонал місць несвободи набуває не тільки специфічних умінь і навичок, а й особливого почуття причетності до цінностей, поглядів, правил поведінки, притаманних носіям певної професії, вирізняючи їх від решти суспільства в певну корпоративну групу [11, с. 15]. Ці якості, накладаючись на деперсоналізацію засуджених, дискурсивно-символічні системи їх відмежування від персоналу нерідко закріплюють домінуючу позицію працівників виправних колоній щодо засуджених, детермінуючи неналежне ставлення до засуджених, нерідко кримінально протиправну поведінку щодо них. Звідси і виникають радикальні реакції спротиву на таку поведінку, за якої кримінальний радикал – засуджений розглядається крізь призму категорій віктимології, тобто як жертва протиправного поводження із собою з боку персоналу установ виконання покарань.

Організаційно-управлінські фактори відтворення кримінального радикалізму серед засуджених можуть бути згруповані в такі блоки.

1. *Низька якість соціально-психологічної роботи із засудженими*, що виявляється як у формалізмі, так і в застосуванні неадекватних, неналежних підходів, що виключають індивідуальний, збалансований, комплексний підхід до роботи із засудженими.

2. *Недоліки в кадровій політиці Державної кримінально-виконавчої служби України*, наслідком яких є комплектування підрозділів установ виконання покарань працівниками з недостатньою компетентністю, низькою мотивацією праці. Як наслідок, наявні помики і прорахунки у безпосередній роботі із засудженими, недоліки у контролі за режимною, оперативною обстановкою в колоніях, провокування конфліктних ситуацій, невміння управляти конфліктами в середовищі засуджених, запобігати надзвичайним ситуаціям.

3. *Низька престижність праці* в установах виконання покарань, прорахунки в іміджевій політиці, питаннях забезпечення (фінансового, матеріального, соціально-побутового, інформаційного тощо).

4. *Недостатня ефективність управління у сфері розміщення засуджених* за установами виконання покарань. «Найпопулярніші» установи в Україні – кримінально-виконавчі заклади середнього рівня безпеки як для вперше засуджених, так і для тих, хто раніше відбували покарання. Тому, з одного боку, їхня кількість наразі є достатньою, з іншого, – є установи з кращими умовами, в яких засуджені можуть бути розміщені, тому серед цих установ залишаються ті, в яких рівень комунально-побутового забезпечення, дотримання режимних вимог, рівень дисциплінарної практики, оперативної обстановки є благополучнішим. Застосування цих критеріїв порушує дискусію про необхідність запровадження практики функціонування мультирежимних установ, запровадження яких також є частиною реформи кримінально-виконавчої системи, їх існування стане можливим після ініційованих Міністерством юстиції України законодавчих змін [12].

5. *Формалізм і низька якість діагностики та розподілу засуджених під час їх надходження до виправних колоній*. Ця робота вимагає вельми ґрунтовних спеціальних знань у сфері кримінологічного профілювання, вивчення особистості кримінального правопорушника, що є істотною умовою для визначення подальшої траєкторії його ресоціалізації, успішності цього процесу взагалі та створення радикалогенних ризиків у процесі відбування покарання.

6. *Помилки під час комплектування груп засуджених* (загони, виробничі бригади, навчальні класи, розміщення в загонів корпуси тощо) без урахування тяжкості вчинених злочинів, національності, расових суперечностей та психічних відхилень [5, с. 163]. Неврахування в достатній мірі індивідуальних особливостей засуджених, що не в останню чергу зумовлюється низькою якістю діагностичної роботи, є істотною передумовою для зростання конфліктогенного, криміногенного, радикалогенного потенціалу в середовищі засуджених, значно ускладнює можливості утримання оперативної обстановки під ефективним контролем, вчасного виявлення, припинення, запобігання радикальним кримінальним проявам.

7. *Хронічне та значне недофінансування статей видатків на поліпшення умов утримання засуджених* із тенденцією до погіршення цих показників у зв'язку з об'єктивними факторами, пов'язаними з війною. Слушним стосовно цього є зауваження аналітиків Харківської правозахисної групи, які наголошують, що більшість установ виконання покарань отримують видатки на поліпшення умов тримання (придбання предметів, матеріалів, обладнання та інвентаря) в

обсязі не більше 5 % від потреб, які зазначені в бюджетному запиті відповідної установи. Так, наприклад, відповідно до бюджетного запиту ДУ «Божківська виправна колонія (№ 16)» розрахункові потреби на 2020 р. на поліпшення умов тримання склали 1,626 млн грн, а фактично отримано видатків на цю статтю бюджету 63,2 тис. грн, що складає 3,87 % від розрахункової потреби; потреби ДУ «Машківська виправна колонія (№ 9)» на 2020 р. склали 1,26 млн грн, фактичні видатки склали 29,8 тис. грн, що складає 2,38 % від розрахункової потреби; потреби ДУ «Надержичинська виправна колонія (№ 65)» склали 1,817 млн грн, а фактичні видати склали 63,3 тис. грн, що складає 3,48 % від розрахункової потреби [13]. І якщо із проблемами війни ситуація є зрозумілою, то виникає чимало запитань щодо недофінансування у довоєнний (до початку широкомасштабної збройної агресії) період вказаних бюджетних статей. Відмічається нерозуміння значущості цієї роботи, передусім її кримінологічної обґрунтованості та затребуваності.

8. *Проблема недостатніх площ утримання засуджених та інших ув'язнених, неприпустимого звуження життєвого простору, що є потужним чинником агресії (crowding).* Так, зафіксовані випадки, коли засудженим не надавалися індивідуальні спальні місця і вони були змушені спати по черзі. Така ж практика й досі зберігається у слідчих ізоляторах. Засуджені у СІЗО скаржаться на малі розміри камер (Харківське СІЗО № 27), недостатність світла, свіжого повітря (Вінницька УВП № 1). У деяких випадках камери не були обладнані достатньою кількістю столів, а іноді місць для сидіння. Особливої уваги вимагають так звані транзитні камери, де під час зупинок знаходяться ув'язнені, яких транспортують з однією УВП до іншої. Через значні порушення їхніх прав засуджені часто влаштовують голодування, наносять собі тілесні ушкодження тощо (Замкова ВК № 58, Чернігівська ВК № 61). У 2018 р. було винесено рішення суду про примусове годування щонайменше п'яти засуджених [13].

9. *Недоліки в політиці управління системою виконання покарань в умовах війни.* Зокрема, це стосується відсутності планів щодо евакуації засуджених та персоналу установ виконання покарань в умовах ризику окупації. Як свідчить практика, бездіяльність у цьому напрямі мала своїм наслідком те, що більше двох тисяч засуджених до позбавлення волі, які на момент окупації території Херсонської, Запорізької, Донецької областей відбували покарання у відповідних виправних колоніях, фактично опинились у становищі незаконно позбавлених волі, без гарантій дотримання їх прав і свобод, у стані підвищеної вразливості, а отже, у стані готовності до радикальних дій, у тому числі проти національної безпеки України.

10. *Недбале ставлення працівників виправних колоній до виконання своїх службових обов'язків, формалізм в організації та реалізації*

заходів як соціально-психологічного, виховного характеру, так і превентивних заходів. У наявних наукових роботах доведено, що незадовільна організація ізоляції та нагляду за засудженими, несумлінне ставлення персоналу до своїх службових обов'язків, поверхове проведення обшуків та оглядів засуджених, їхніх речей і одягу, а також приміщень і території установи виконання покарань робить можливим доступ засуджених до спиртних напоїв, наркотичних засобів і психотропних речовин, виготовлення і зберігання ними колючо-ріжучих предметів, що у підсумку є криміногенними факторами, які детермінують злочинність серед засуджених у місцях несвободи [11, с. 14]. І з цими висновками варто погодитися, додавши, що потурання з боку персоналу колоній порушенням режиму, неналежний рівень організації та здійснення комплексу профілактичних, дисциплінарних заходів, заходів із підтримки правопорядку серед засуджених створюють атмосферу всюдозволеності, формують потужну сигнальну систему безвладдя (з точки зору держави і права), яка заповнюється елементами кримінальної субкультури, підвищує ефективність неформальних механізмів соціальної регуляції, що ґрунтуються саме на субкультурних нормах, цінностях. Фактично йдеться про застосування до описання цієї системи криміногенної детермінації аналітичної схеми теорії «розбитих вікон» (Дж. Уілсон, Дж. Келлінг [14]) у її специфікації до умов функціонування ізольованих спільнот. Подальші намагання адміністрації установ виконання покарань змінити ситуацію, що склалася, повернути режимний та оперативний контроль над середовищем засуджених на штотухуватиметься на радикальний супротив, що виражатиметься у погрозах або насильстві щодо персоналу (ст. 345 КК України), діях, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України), тощо.

Висновки

Підсумовуючи, зауважимо, що особливості детермінації кримінального радикалізму в установах виконання покарань значною мірою визначені специфікою культурно-психологічних, організаційно-управлінських чинників організації відбування покарань, формування та підтримання осередків кримінальної субкультури в середовищі засуджених, а також низки негативних явищ в організації роботи персоналу установ виконання покарань, контролю за їх діяльністю, факторами особистісного розвитку та службового зростання в системі ДКВС України. Особливу роль у відтворенні досліджуваного феномена відіграє кримінальна субкультура, а також фактори призонізації, деперсоналізації особистостей засуджених, професійна деформація персоналу установ виконання покарань, низька якість соціально-психологічної роботи із засудженими, недоліки в кадровій політиці Державної кримінально-виконавчої служби України, недостатня

ефективність управління у сфері розміщення засуджених, формалізм та низька якість діагностики й розподілу засуджених під час їх надходження до виправних колоній, помилки під час комплектування груп засуджених тощо. Протидія поширенню цих негативних факторів вимагає комплексного, зваженого, системного підходу, що може бути реалізований на стратегічній платформі. Розробка останньої – перспективний напрям подальших досліджень.

Список бібліографічних посилань: **1.** Коваленко В. В. Пенітенціарна субкультура у контексті реформування кримінально-виконавчої системи України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 1 (18). С. 14–21. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2022.1.02>. **2.** Маслова Н. Г. Протидія кримінальному радикалізму в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2020. 336 с. **3.** Орлов Ю. В. Детермінація злочинності // Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. / редкол.: В. В. Сокурено (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. Т. 1: А–Л. С. 310–313. **4.** Орлов Ю. В. Культурно-психологічні фактори екологічної злочинності. *Форум права*. 2017. № 3. С. 140–145. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_26.pdf (дата звернення: 11.12.2022). **5.** Боднар І. В., Кондратов Д. Ю., Яворська С. Я. Характеристика засуджених, схильних до вчинення злочинів під час відбування покарання у виправних колоніях. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 160–167. **6.** Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах : навч.-метод. посіб. Біла Церква : ДПтСУ, 2011. 240 с. **7.** Василевич В. В., Савченко А. В., Журавська З. В., Яцишин М. М. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Колба. Київ : Ін-т обдарованої дитини, 2015. 146 с. **8.** Перепелиця Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2014. 18 с. **9.** Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. Вид. 2-ге, доопрац. і допов. Київ : КНТ, 2008. 352 с. **10.** Дрємін В. Н. Призонізація як соціальна і кримінологічна проблема // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 трав. 2013 р.) : у 2 т. / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 373–375. **11.** Богатирьов А. І. Злочинність серед засуджених в місцях несвободи: кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2020. 42 с. **12.** Висоцька О., Гречанюк С., Несин І. У пошуках оптимальної пропорції... Або декілька фактів про закриття установ // Державна кримінально-виконавча служба України : офіц. сайт. 15.06.2020. URL: <https://kvs.gov.ua/new/node/3674/> (дата звернення: 11.12.2022). **13.** Безпала Т., Захаров Є., Овдієнко Г., Ревякін

М., Токарев Г. Права в'язнів (матеріали вебінару ХПГ 16.06.2021) // Харківська правозахисна група : офіц. сайт. 16.06.2021. URL: <https://khpg.org/1608809215> (дата звернення: 11.12.2022). 14. Wilson J., Kelling G. Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety. *The Atlantic*. 1982. No. 2. URL: https://media4.manhattan-institute.org/pdf/_atlantic_monthly-broken_windows.pdf (дата звернення: 11.12.2022).

Надійшла до редколегії 12.12.2022

Прийнята до опублікування 20.12.2022

Danylchenko P. Yu. Peculiarities of criminal radicalism determination among prisoners sentenced to imprisonment

The article is devoted to the study of the criminal radicalism determination among convicts. It has been established and substantiated that this criminal phenomenon is linked to groups of cultural, psychological, organizational and managerial factors. It has been described and explained the content and role of elements of criminal subculture in the reproduction of criminal radicalism among convicts. Attention has been focused on the imperative of a negative attitude towards voluntary cooperation with representatives of the administration of penal institutions. The corresponding communication ban is based on the attitude of opposition to the state in general and law enforcement agencies in particular, on the internal consolidation of the criminal environment and direct or indirect opposition and personal opposition to law enforcement practices, including resocialization in penitentiary institutions.

It has been proved that the stratification and normative elements of criminal and prison subculture determine both the system of social and status hierarchy in the criminal environment in general and among convicts in particular, and the mechanisms of forced identification and inclusion in this system. Both variants (inclusive-adaptive and inclusive-disadaptive) of prisonization provide for mandatory stratification infiltration of the convicted person into social structures of a criminal-subcultural type. In the case of conflict-free inclusion, if the convict has a predicate prison experience, personal perception and external recognition of the relevant status, the radicalization of a person occurs according to the analytical scheme of an inclusive radical. Criminal opposition is carried out either against rival criminal groups or against the administration and staff of the penitentiary institution. Otherwise, criminal radicalism is directed at the environment of convicts.

It has been characterized the influence of reification factors, depersonalization of convicts' personalities, professional deformation of penitentiary staff, low quality of social and psychological work with convicts, shortcomings in the personnel policy of the State Criminal Executive Service of Ukraine, insufficient efficiency of management in the field of accommodation of convicts, formalism and low quality of diagnosis and distribution of convicts upon their admission to correctional colonies, and errors in the formation of groups of convicts.

Key words: criminal radicalism, penitentiary institution, convict, accommodation, criminal subculture, professional deformation.

